

RÄÄGUTÕNISE TALU

KROONIKA

RÄÄGUTÕNISE TALU KROONIKA

Auter H. Salm

SISSEJUHATUSEKS

Eesti kirjamees Juhan Liiv on kirjutanud järgmised sõnad: "Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta". Need on targad sõnad. On ju igal riigil ja rahval oma ajalugu. Oma ajalugu on igal ettevõttel, asutusel ja ka talul.

Alljärgnevas Räägutõnise talu kroonikas püüan anda ülevaate talu asutamisest, seal elanud ja seal sündinud inimeste käekäigust taluarengust ja paljudest muudest taluga seotud probleemidest üldse. Olen kasutanud säilinud talu dokumente, pereliikmete mälestusi, kõige enam aga enda meenutusi.

Loodan, et käesolev kirjatükk annab järele tulevatele põlvedele mingisuguse pildi oma esivanemate eluelust alates pimedast erjaeest kuni kahe tuhande aasta künniseni välja.

Auter

I. Talu ajaloost.

Kirjalikud andmed Räägutõnise talust pärinevad 1892. aastast, millal Kehtna mõisa omaniku Otto von Lilienfeldi ja talupeeg Mart Rikkase vahel sõlmiti kontraht ehk tänapäeva mõistes talu ostumüügileping. Mart Rikkas oli kuni 1892.a. jüripäevani Kehtna mõisa renditalu omanik. Talu esteti võlgu.

Ent Läheme talu varajasema ajaloo juurde. Kreonikakirjutajal Heine Salmil on põhiliselt kasutada oma isa Johannes Salmi ja vanaema Mari Salmi jutustustest meeldejäanud meenutused. Isa on teinud ka kirjalikke märkmeid. Eriti märkimisväärne on Salmide sugupuu uurimine, mille ta on kirjapannud oma isa Jaan Salmi mälestuste põhjal.

Räägutõnise talu kahe naabertalude Rääguuuetoa ja Räägukupjaga asunud Nadalama küla Õhukse talu kõrval ehk täpsemini Kehtna mõisa Räägu moonakamajade vastas. Ilmselt pärineb sellest ajast ka nimetatud talude nime eesliide - Räägu. Millal need Räägu renditalud algselt asutati, selle kohta andmed puuduvad.

On teada, et 1870-ndate aastate lõpul paigutas Kehtna mõisa omanik Otto von Lilienfeld Räägu all olnud kolm renditalu Kalbu külla ümber. siin asunud karjamõisa maadele. Põhjuseks see et karjamõisa maad olnud kehvemad ja mõisnik tahtnud endale jätta kompaktsemat mõisasüdant. Taluheened ehitati valmis mõisa poolt. Minu vanaema Mari Öhr-Salm (sünd. 1864), kes, oli pärit Kehtna valla Ööre küla Kõrtsumatsi talust, mäletas Räägu talude ehitamist Kalbu külla, sest tee Järvakandi kirikusse läks sealt mööda. On teada, et Räägutõnise elumaja valmis 1880.a. Siit üks huvitav episood, sellest, kuidas Räägutõnise talu sai veel teise nime - Tileritu, mis rahvahulgas on siiani rohkem teatav kui talu ametlik nimi. Mõisa ehitusmeeste seas olnud üheks "hambameheks" Kalbu külast pärit Koidu Mart. Ta õelnud oma kambameestele, et paneme uutele taludele nimed ka. Talusid oli kolm, nimesid aga neli. Mart seadnud nimede järjekorra järgmiselt: Tileritu ja Taleritu Põiasepa või Persekatku. Niisiis pidi olema Räägutõnise - Tileritu, Rääguuuetoa - Taleritu, Räägukupja - Põiasepa või Persekatku. Millegipärast jäid Taleritu, Põiasepa ja Persekatku nimed rahva seas unustusse, Tileritu aga mitte, Rääguuuetoad hakati hiljem nimetama Keskkülaks ja Räägukupjat Salmi taluks. (vist seal elanud kaupmees Salmi nime järgi). Kõrvalpõikeks veel niipalju, et Räägukupja talu hiljem poolitati ja talu

uus osa hakkas kandma ametlikku nime - Räägualltoa.

Eesti talupoeg on ihaldanud iidsetest aegadest olla vaba, aga vabadus oli visa tulema. 19. sajandil toimunud reformide tagajärjel hakati Eestimaal talurahva mõisaorjust kaotama ja talusid nende tegelikele harijatele müüma. Mõisnikud aga ei kiirustanud talude müümisega. Nad asutasid väga palju renditalusid. Nii säilitasid mõisnikud oma võimu suurema osa talurahva üle kuni 1917.a. revolutsioonideni.

Oma päristalu ihkas ka Räägutõnise omanik Mart Rikkas. Nagu eelpoolöeldud sai see tal teoks 1892.a. jüripäeval. Nagu näitavad talu kontrahtis sisalduvad andmed on Räägutõnise talu suuruseks 56 dessatiini ja 510 ruutsülda (praegu kehtivate mõõtühikute järgi ca 62 ha). Talu hinnaks oli 2600 hõberubla. Maad mõõdeti üle 1892.a. maamõõtja L. K. Buschmanni poolt. Maad kaardistati ja pandi maha piiritähised. Taluostjal tuli esialgselt maksta 1260 hõberubla. Ülejäänud võlasumma - 1340 hõberubla tuli tasuda järk-järgult 12. aasta jooksul. Viimane võlatasumise tähtaeg oli kontrahti järgi 1. märts 1904. Kuidas Mart Rikkasel talu ostuvõlgade tasumine kulges, selle kohta puuduvad andmed. Arvata võib, et ta täitis oma kohustused õigeaegselt. Mart Rikkas olnud lühikest kasvu, kuid väga sitke ja töökas mees. Tema ajal ehitati Räägutõnisel juurde uusi hooneid nagu suur kivist karjalaut ja aiatade hoone.

Talu kontrahtis oli sees rida huvitavaid nõudmisi ja kohustusi. Teon ühe näite selleaegses keelepruugis:

"Selle koha omanikul ei ole mitte õigust, selle koha rajade sees kangeid jookisi müüa, ega müüa lasta, ei ka mitte viinapõletamist ehk õlle pruulimist seada ehk pidada."

Peale selle nõuti, et talu piirides olevad teed, kraavid ja sillad oleksid korras. Kui talu astuvõlad ei olnud täiesti tasutud, ei tehtinud talunik ilma mõisniku loata metsamaterjali müüa, talu edasi müüa jne.

Kontraht ehk talu estumüügileping Otte von Lilienfeldi ja Mart Rikkase vahel on allakirjutatud Raplas, 20. veebruaril 1892. Selgub veel et Mart Rikkas on olnud kirjaoskamatu ja on kasutanud allkirja asemel kolme risti. Kontrahtile on ta volitanud allakirjutama kellegi Paul Miropi, kes oli Paul Mirop, pole teada. Arvatavasti keegi sugulane. Et talu ostja nimele kinnitatud saab, selleks volitasid kaubategijad notari I. V. Turmanni. Nagu näitab notari stamp on kontraht kinnitatud 22. juunil 1893. Talu kontraht on veel läbivaadatud Revali-Haap-

salu rahukohtus 22. detsembril 1893. Kontraht on koostatud vene- ja eestikeeles.

Nagu eelteodust nähtub oli talu päriseks ostmisega asja-ajamist omajagu, kuid mitme istantsi kinnitused mahtusid siiski ühele paberilehele.

Mart Rikkas pööras talu kordaseadmisele suurt tähelepanu. Heeneid oli selle aja kohta küllaldaselt. Peale elumaja, mis oli koos rehealuse ja talliga olid veel kivist karjalaut, vankrikuur koos vilja- ja riideahtadega, pesu- ja karjakööök ja veel üks aidataoline heene. Heened olid peremehel heas seisukorras. Talu ümbrusse istutati palju puid, rajatud oli viljapuuaed. Ka männik, mis asub talukeskuse edelaservas on M. Rikkase ajal kasvama jäetud. Seal elnud ennem väheviljakas põllumaa tükk, mis igal kevadel kuivaga telmanud. Männikusse rajas peremees lubja põletamise ahju, mille kiviseinad on praegugi alles.

1912.a. otsustas Mart Rikkas Räägutõnise talust leebuda. Tal õnnestus pärida naise sünnitalu - Tärgi naaberkülalt Kokutaljt. Tärgi talu meeldinud Mardile sellepoolest, et talumaad olid rohkem ühes tükis ja põld viljakam. Pealegi polnud talu eest vaja maksta.

Räägutõnise uueks peremeheks tuli Käbiküla Tõnise talust Kehtna mõisa rentnik Jaan Madise p. Salm. Dõlmiti kontraht. Talu hinnati 4600 kuldrubla vääriliseks, millest 600 rubla tuli ostjal müüjale maksta nõ. käsirahana kontrahstile allakirjutamise päeval. Tegelikult makstud sel päeval ära 1000 rubla. Üle jäänud 3600 rubla tuli tasuda põllupanga (või maa-panga) kaudu 50a. jooksul. Kui suur osa taluvõlga korraga maksta tuli seda kahjuks kontrahdis ei ole. Ilmselt pidi olema veel mingi erileping pangaga, mida kahjuks säilinud ei ole. Kontrahti järgi tuli talu uuele peremehele üle anda jüripäeval 23. aprillil 1912. Kontraht on kinnitatud 9. märtsil 1913. Reval-Haapsalu rahukohtu poolt. Kontrahtil on veel kindluse osakonna ülema kinnitus 15. maist 1913. Sellest momendist võis endine renditalupidaja Jaan Salm tunda end pärisperemeheena, kuigi taluvõlg oli hirmuäratav.

Tegelikult ei kujunenud võlgade tasumine sugugi raskeks. Johannes Salm on oma märkmetes kirjapannud järgmised read: "Kuid ajad muutusid, kestev sõda(st. I maailmasõda "H. S2) kurnas tsaaririigi alused ära ja 1917.a. alanud revolutsioon pühkis tsaarid ja mõisnikud minema, samuti vaheldusid rahad mitmesuguse väärtusega. Asutati Eesti kedaanlik riik ja siis

selle vääringute alusel maksti 6000 senti pankra ära ja koht oli võlast vaba."

Siit järeldus. Võlgade tasumine oleks võinud kesta kuni 1962.a. Tegelikult saadi võlad tasa Eesti Vabariigi alguses. See oli suur vedamine, mida soodustasid segased ajad st. riigikordade sagedased vahetumised ja rahakursside muutused.

Räägutõnise talu peremees Jaan Salm oli 65.a. vana kui otsustas talu pärandada oma pojale Johannes Salmile. Kirjalik testament sõlmiti 9. aprillil 1926. Testamendi koostajaks oli Kehtna 6kl. algkooli juhataja Ernst Rungi, tunnistajateks naabrimehed Mats Tulp ja Hans Joerits, Testamendis oli kirjas, et see jõustub vanaperemehe Jaan Salmi surma korral. Kõik kinnis- ja vallasvara jääb pojale - Johannes Salmile. Poeg kohustub andma oma emale korraliku ülalpidamise ja tema korralikult matma. Tütar Maria pärib 100 puuda rukist, mis tuleb välja maksta rahas kehtivate turuhindade kohaselt viie aasta jooksul pärast vanaperemehe surma. Tütar Juuli pärib 20 puuda rukist, 15 puuda otri ja ühe väikese aida. Vili tuleb üle anda kolme aasta jooksul pärast vanaperemehe surma. Talu varandus hinnati 200000 eesti marka. Vanaperemees Jaan Salm suri 27. detsembril 1938. Testament avati ja loeti ette Rapla jaoskonna kohtus 30. märtsil 1939. 7. novembril 1939 arutati talu pärandamist kohtu istungil ja anti välja kohtuotsus, millega testament seaduse jõusse tunnistati ja kinnitati. Kohtuotsusele on jaoskonna kohtuniku hr. Luugi poolt tehtud 3. detsembril 1940 veel üks märg, et kohtukulud ja pärandimaks on tasutud. Pärandimaks oli 99 krooni. Niisiis sai Räägutõnise talu perepeeg Johannes Salm pärisperemeheks 1939.a. - teise maailmasõja alguses. Tasa said pärandusmaksud õdedega. Dokumendid kinnitavad, et õde Maria on testamendis lubatud summast 10000 marka kättesaanud 25. detsembril 1927 ja 100 puuda rukki maksumus on tasutud 27. novembriks 1940. Samaaegselt on pärandusvahekorrad klaaritud ka õde Juuliga. Testamendi kinnitamise kohtuotsusesse on sattunud üks viga. Seal on märgitud, et testament on tehtud 9. aprillil 1936, tegeliku 9. aprilli 1926. a. asemel.

II. Talu pere liikmetest.

Räägutõnise talu peremees alates 1912.a. on Jaan Salm. J. Salm sündis 20. jaanuaril 1861 Kõbikülas Põlendiku talus vabadiku pojana. Seal siirdus pere Kehtna pere sauna. Ennem kui Jaan Salm Kõbiküla Tõnise renditallu elama asus elati veel Hieme talus ja Saueaugu saunas. Kui J. Salm oli 26.a. vana suri

tal isa. 1888.a. so. 27 aastasel Jaan Salm abiellus Kehtna valla Ööre külast Kõrtsumatsi talust pärit Mari Öhriga. Neil sündis neli last: tütar Marie 1889, poeg Jaan 1894, tütar Juuli 1897 ja poeg Johannes 1905. Lastest tuleb juttu edaspidi. Jaan ja Mari pidasid Tõnise renditalu 23 aastat. Siis tekkinud mõisnikul tahtmine talu ära müüa. Minu vanavanematele millegipärast Tõnise talu polevat meeldinud ja nad müünud taluostu eestõiguse 100 kuldrubla eest ära. Kuna mõhndil polevat talu kohta saada olnud, siis ostetud Põlendiku talu krundilt sauna koht. Seal elatud umbes aasta aega kui vanaema algatusel osteti Räägutõnise talu 1912.a. Põlendiku saunas elamine ei olnud perele kerge. Vanemad lapsed Marie, Jaan ja Juuli olid võõraste juures teenimas, vanaperemes Jaan sattus meeltesegadusse. Talu ostmise järel tulid lapsed koju tagasi ja ka vanaisa sai terveks. Iseloomult oli vanaperemes Jaan Salm sõnakehv ja tagasihoidlik inimene. Tegelik talujuhtimine oli vanaperenaise Mari Salmi õlul. Põllumehe ameti kõrval oskas vanaperemes puutööd teha. Ta pidanud ka kellamehe ametit Järvekandi kirikus, Noores eas olnud pillimeeski, mänginud küla simmanitel lõõtspilli. Ainult tantsimisest polevat lugu- pidanud, mängimise ajal pööranud tantsijatele selja. Jaan Salm tegeles talutööga 1927. aastani. Selleks ajaks oli testament tehtud ja poeg Johannes hakkas pärast sõjaväeteenistusest vabanemist talu pidamiseks, kuigi päris peremehe õigused sai alles 1939.a. Vanaperemes aitas jõudumööda talutööd edasi teha. Peamiseks tööks jäi haategemine. Talvel oli vanaisa habiks ahjukütmine. Jaan Salm suri 27. detsembril 1938 ja maeti Rapla kalmistule.

Räägutõnise talu vanaperenaine Mari Öhr sündis 10. augustil 1864 Kehtna vallas Ööre külas Kõrtsumatsi talus. Noorena käis taludes teenimas. Ilmselt isatalu ei suutnud peret toita. Nagu eespool märgitud abiellus Mari Öhr 1888.a. Vanaperenaine oli taluhing. Tema tegeles koguoma teadliku elu - üle neljakümne aasta, majapidamise juhtimisega. Oli väga energiline ja otsekohene inimene. Ei sallinud loodreid, muidusööjaid ega töönarrijaid. Oma otsekoheste ütlemistega sattus ta paljude inimestega vastuollu. Õiglasti ja töökaid inimesi austas alati. Talu tööd-est-tegemistest võttis Mari Salm osa kõrge vanuseni - 1954. aastani, millal ta jäi voodihaigeks. Vanaema suri 30. juulil 1959 so. 12 päeva enne 95-ndat eluaastat.

Mari ja Jaan Salmi perekonna esimene laps sündis 7. märtsil 1889. Esimese lapsena lasus noorele Mariele nooremate ven-

dade ja õe eest heolitsemine. Ka pidi noorelt ära proovima taluteeni ja seisuse. Põhiliselt elas Marie kuni 1920. aastani isatalus, võttes osa talutöödest. 1920. a. abiellus Marie Kalbu Saunaküla väikekohapidaja Jaan Kranachiga. 1921. a. sündis neil poeg Olaf. 1928. a. suri mees. Talutöö jäi Marie õlgadele. Hiljem sai pojast abi. Ta elas küllaltki vaeselt. Väikene talukoht liivaste põldudega ei andnud mingit tulu. Elati nõ peest suhu. Mariel oli hea tervis ja karmed liigutused. Töötegemine lausa lendas käes. 1948. a. ostis Marie koos pojaga majaosa Kalbu küla Hindreku talu II majast. Kõrval elas õde Juuli. Poeg Olaf töötas sel ajal Rapla Masinatrakterijaamas trakteeristina ja teenis selle aja kohta küllaltki hästi. Tasapisi hakkas nende majanduslik seisund paranema. Marie elas kõrgevanuseni. Ta suni 24. juulil 1978.

Järgmine laps Salmide peres oli poiss, kelle nimeks pandi peremehe oma - Jaan. Ta sündis 7. aprillil 1894. a. Salmide pere kolis Räägutõnisele 1912. a. Järgmise aasta 13. märtsil noor Jaan suri. Ta ei saanudki 19-aastaseks. Mis põhjustas noormehe surma? Surma põhjuseks olnud tiisikuse ehk tänapäeva tähenduses tuberkuloosi põdemine. Teati rääkida, et Jaan pandud noorelt tööle. Raske talvine metsatöö, puude- ja heintevadamine kerge riietusega, eks seal eligi kurjajuur. maetud. Arstisabi puudumine ja vilets teit viisidki noore mehe hauda. Jaan olnud mees. Eriti hästi istunud puutöö. Veel praegugi on alles tema poolt valmistatud keduseid majapidamisriistu. Jaan on meisterdanud lõõtspilli ja kandle, millel ise mänginudki. Ta aimanud ette algavat maailmasõda, enne surma öelnud emale: "Ärge nutke minu pärast, varsti tulevad sõjad ja vaenud."

Järgmine laps oli tütar Juulie, keda tegelikult kutsuti kogu elueeg Juuliks. Ta sündis 29. detsembril 1897. Elas ja töötas isatalus kuni abiellumiseni 1921. aastani. Juuli läks mehele oma kodukülalt Hindreku talust pärit Ade Mahonile. Algul elas noorpear Räägutõnisel. Juuli abistas vanemaid talutööl, abikaasa Ade tegeles kingsepatöoga. 1923. a. valmis neil oma eluase Hindreku talu maadel ja nad kelisid sinna elama. 1925. aastal sündis poeg, kellele pandi nimeks Elmo. *Helmo* Ade tegeles edasi kingsepatöoga, Juuli käis vahetevahel takudes päevatööl. 1942. a. Ade suri. Poeg Elmo oli siis 16-aastane. Ade surma põhjusteks arvatavalt olevat esimese maailmasõja vintsutused. 1949. a. astus Juuli kolhoosi liikmeks. Ta oli aastaid tubli põllutööline. Võrreldes õe Mariega oli Juuli väga rahulik,

tagasiheidlik ja sõnakehv inimene. Ta suri 6. novembril 1971.

Räägutõnise talu noorim laps oli poeg Johannes, kes sündis 31. jaanuaril 1905. Neeres eas kutsuti teda Jukuks, vanemas põlves lihtsalt Juhaniks. Seda nime kasutati edaspidi. Juhan elnud üsna noorest east väga terane ja andekas poiss. Teda huvitanud kõik ümbritsev elu. Olevat üheksaastaselt kõva vähipüüdja elnud ja käinud neid müümas Kehtna mõisa viimasele parunile Helmut von Lilienfeldile. Aastail 1914-1918 õppis Juhan Kalbu külakoolis. Koeli lõputunnistusel oli ainult üks neli, ülejäänud hinded olid kõik viied. Noormees tahtnud kangesti edasiõppima minna. Kahjuks vanemad seda ei võimaldanud vahema poja surma tõttu. Nii algas Juhanil talutöö. Algul karjase põlv, hiljem põllutöö. Päril taluperemeheks sai Juhan 1939. a. pärast oma isa surma. Juhan oli väga mitmekülgsete huvidega inimene. Talupidamise kõrval tegeles puutööga. Ka rauatööga ja mitmesuguste kedumasinate meisterdamisega tuli edukalt toime. Vankrite ja regede valmistamise kõrval on oma kätega tehtud vilja sorteerimise masin, kreis-saad, lauaservamise pink ja palju kedust mööblit. Üsna noorelt hakkas osa võtma seltskonna elust. 1920. a. se. 15 aastaselt hakkas käima õppimas Vastja-Haakla puhkpilliorkestris klarneti mängu. Orkestriproovid olid tööpäevade hilisõhtutel üks kord Vastja, teine kord Haakla külas. Vastjale oli 8 km, Haaklasse 14 km. Käia tuli jalgsi. 1922. a. asutati Kehtnas tuletõrjeühing, aaste hiljem sinna juurde ka puhkpilliorkester. Tuletõrje ja orkestri tegevusest võttis Juhan aktiivselt osa. 1926. ja 1927. a. tuli läbi teha ajateenistus Eesti Vabariigi kaitseväes. Algul teenis Tallinnas, hiljem Keilas 10. jalaväerügemendis. Ka sõjaväes oli Juhan pillipuhumisega tihedalt seotud. Juhan vabanes sõjaväest 1927. a. sügisel. Taas algas töö kodutalus, tegelikult ka majapidamise juhtimine. 1928. a. asutati Kehtna-Kalbu masinaühistu, mille tegevusest Juhan agaralt osa võttis. Ta oli juhatuse liige ja korduvalt esimeeski. Sõja ajal ja hiljemgi oli ühistu masinist. Masinaühistu tegevus lõpetati 1949. a., millel 28 tellise trumlipikkusega viljapeksumasin "Svecia" ja 10 hobujõuline petroolimootor "Deering" anti üle vastmoodustatud kolleesile "Uued Sihid". 30-40-ndatel aastatel oli tuletõrjeühingul raskusi orkestri koosheidmisega. Juhan võttis orkestrivanema kohustused enda peale. Dirigendi puudumisel tuli ka taktikepp kätte võtta. Puhkpilliorkestris mängimine oli tal ligi viiskümmend aastat südamelähedaseks hobiks. Sõja järel 1945. a. valiti Juhan tuletõrjeühingu juhatuse liikmeks. Ta täitis seal kassapidaja, kompani ülema asetäitja ja orkestrivanema kohustusi. Poliitiliste

organisatsioonide tegevusest Juhan esa ei võtnud, kui välja arvata kuulumist kaitseliitu aastatel 1928-1938. Poliitiline hoiak oli tal neutraalne. Ta pooldas tuliselt Eesti Vabariigi iseseisvuslikku korda. Vihkas kommunistlikku ja fashistlikku režiimi.

1929. a. märtsis Juhan abiellus koduvallast Selja külast Kullassepa talust pärit Marie Audiga. Neil sündisid pojad - Heino ja Jaan vastavalt 6. märtsil 1932 ja 8. oktoobril 1937.

1941. a. suvel algas sõda Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel. Sakslaste kiire pealetung päästis Juhani Punaarmeele mobiliseerimisest. 1944. a. veebruaris sakslaste poolt välja kuulutatud mobilisatsioon ähvardas tedagi sõjateele viia. Kuid leidis võimalusi sealt kõrvale hoida. 1945. a. jaanuaris võeti isa Punaarmeele, kust demobiliseeriti sõja lõppemise järel septembrikuus. Järgnes talutöö kuni 1948. a. sügiseni, millal Kalbus loodi kolhoos "Uued Sihid". Isa valiti esimeheks, milki ametit pidas 1950. a. maikuuni. Seejärel oli kolhoosis masinist ja põllutööline. 1952. a. kuni 1956. a. oli põllundusbrigadir "Partisani" kolhoosi Soosaluste külas. 1956. a. kuni 1964. a. -ni kolhoosi põllu- ja remonditööline. Samas ametis oli ka a. 1964-1968 Kehtna sovhoosis. 7. detsembril 1968 sai isa metsatööl õnnetult surma.

Räagutõnise talu noorperenaine Marie Salm (neiuna Aud) on sündinud 19. jaanuaril 1905. Noor perenaine tõi talu ellu mõndagi uut. Kahjuks ei suutnud ta olla kõigis vanaperenaise meelegärgi. Pikapeale harjuti üksteisega. Emal ei olnud tervis hea. Sellele vaatamata jätkus teda nii põllule, lauta, tubastele töödele ja lastekasvatamisele. 1949. a. tuli astuda kolhoosi liikmeks ja teha kümme aastat rasket põllutööd sandikopikate eest. Vanaduspensioni hakkas ema saama 23.- rubla. kuus. Pärast isa surma 1968. a. ja endise karjalauda ja viljaküüni põlengut ema tervis halvenes järsult. Ta suri 2. augustil 1971. a. kopsuvähki.

Perepoeg Heino sündis 6. märtsil 1932. a. Lugesime sain selgeks kuueaastaselt. Hakkasin lugema lasteraamatuid ja ajalehti. Veel praegugi on hästi meeles ajalehest loetud Soome Takvesõja sündmused ja lepingute sõlmimine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel. 1940. a. sügisel jõudis kätte kooliaeg. Sel ajal tuli kooli minna kolm nädalat vanematest õpilastest varem. See aeg oli mõeldud kooliellu sisseelamiseks. Kehtna 6-klassilise algkooli juhatajaks oli kauaegne pedagoog August Saukas. Teda tunti kui ranget ja samal ajal õiglast õpetajat. Peagi siirdus

August Saukas tööle Tallinna. Koelijuhataja jäid tema abi-
kaasale Liisa Saukasele. Eestis oli kehtestatud nõukogude
võim. Paistis, et Saukased olid uue korra pooldajad. Selle
eest tuli Augustil mõnda aega saksa ajal vangilaagris viibi-
da. Liisale ei antud Kehtnas enam õpetaja kohta. Teist õppe-
aastat alustasin saksa ~~riik~~ okupatsiooni tingimustes. Mäletan,
et koolitöö algas 1. novembril 1941. Koelijuhatajaks tuli minu
kauge sugulane Otto Salm. Uusi õpetajaid tuli teisigi. 1943.a.
läks Otto Salm elama oma naise kodukanti Haljalasse. Kooli-
juhatajaks sai Eduard Merimaa, kelle käe all 1947.a. lõpetas-
in Kehtna kooli. Saksa ajal olid õppimisvõimalused rasked.
Puudust tunti õppevahenditest. Näiteks vihikuid tuli hakata
tegema kokkukorjatud valgetest paberilehtedest. Uusi õpikuid
peaaegu ei ilmunud. Tuli kasutada vanu raamatuid. Puudust
tundsime jalanõudest ja riietest. Toidupoolist jätkus, sest
oli talude aeg. 1944.a. sügisel jätkus minu koolitee taas
"nõukogude korra "viljastavates" tingimustes". Seitsmeklassi-
lise kooli lõpetasin üsna heade hinnetega. Pärast keeli lõppu
olin teelahkmel, mis saab edasi, kuhu minna õppima. Kohe ei
olnud kindlat eesmärki, seepärast otsustasin koju jääda ja
pühendada talutööle. 1948.a. sügisel jätkasin õpinguid Rapla
Töölisnoorte Keskkooli 8. klassis. Seal õppisin 1950.a. suveni.
Õppetööst vabal ajal tegelesin talutööga, hiljem käisin ka
kolhoosis tööl. Sama aasta sügisel asusin edasiõppima Kehtna
Põllumajandustehnikumi raamatupidamist. Tehnikum oli 1948.a.
üle viidud Ravilasse ja kandis Kehtna nime. Kui 1957.a. teh-
nikumi lõpetasin, oli koolil Ravila nimi. Tehnikumi lõpetasin
keskmise hindepalliga 4,5. 1952.a. novembrist kuni 1956.a.
jaanuarini tuli teenida Nõukogude Armees. Teenisin lennuväes
lennukimehaanikuna. Väljaõppe sain Jaroslavl'i oblastis Peres-
lavl-Zaleski linnas. Hiljem teenisin Leedumaal Panevežises ja
Kedanjais. Pärast sõjaväeteenistust mõned aastad hiljem arva-
ti mind reservohvitseriks. Tehnikumi lõpetamise järel suunati
mind tööle Juuru masinatraktorijaama vaneminstruktor-raamatu-
pidajaks. 1958.a. kevadel Juuru MTJ likvideeriti. Mind taheti
ületua samale tööle rajooni põllumajandusinspektsiooni. Keel-
dusin pakkumisest. Mul avanes võimalus tööle asuda "Ühistöö"
toimetusse. 2. juunist 1958.a. vormistati mind korrekteri
ametikohtale. Tegelikult täitsin põllumajanduse korrespondendi
kohustusi. Palk oli vanas vääringus 650.- rubla kuus pluss
honorar, mida sain kuu kohta 150-200 rubla. 1959.a. sügisel
edutati vastutava sekretäri ametikohtale, millist tööd tegin

kolm aastat. 1962.a. mais ühendati Rapla ja Märjamaa ajalehtede toimetused. Mulle pakuti fotokorrespondendi kohta. Võtsin pakkumise vastu, kuigi ma polnud fotograafiaga varem tegelema. See töö tõi palju vahehõngu ja sain uue ameti üsnagu näo "käppa". 1963.a. märtsis hakati "masseurima", et ma läheksin Rapla Trükikoja direktoriks. 15. aprillil 1963 võtsingi uue ameti vastu.

Olen osa võtnud neljakümne aastat Kehtna valla spordiühingute "Kalev" ja "Jõud" tegevusest ja kuulunud Kehtna vabatahtlikku tuletõrjeühingusse. Olude sunnil tuli aastatel 1952-1960 kuuluda komseoli ridadesse ja aastatel 1964-1990 kommunistlikku parteisse. Kuigi tõelist sümpaatiat nende organisatsioonide vastu mul pole kunagi olnud. On tulnud täita palju muudki ühiskondlikke ülesandeid, nagu olla ametiühingute juhtorganites, täita rajooni rahvakontrolli inspektori kohustusi jne.

24. juunil 1960.a. abiellusin Rapla haigla vanemõe Stella Rubeniga. Minu abikaasa on sündinud 25. juunil 1932.a. Narvas. Isa töötas politseis ja ema oli kodune. Vend Rein on sündinud 1940. a, kolmekümne aastat suunati pereisa Aleksander tööle Virumaa Salla valla kenstaabliks. 14. juunil 1941.a. küüditati perekond Siberisse. Isa lasti maha 4. mail 1942.a. Sverdlevski oblasti Sasva vangilaagris. Stellal ja Reinul õnnestus 1947.a. sügisel Eestisse tagasi saada. Ema suri neil 1948.a. kevadel Tõmski oblastis. 1950.a. lõpetas Stella 7-klasilise kooli ja siirdus edasiõppima Tallinna Meditsiinikeskkooli. Õppetöö kõrval tuli tal ülalpidamise raha teenida. 1953.a. Stella lõpetas kooli kiitusega ja suunati tööle Rapla rajooni Purku ambulatooriumi velskri ametikohale. 1954.a. viidi üle tööle Rapla Kesksaiglasse. Peagi edutati haigla vanemõeks. Alates 1965.a. töötab Rapla Sanitaarepidemioloogia Jaamas ja on epidemioloogi abi ametikohal. 16. märtsil 1962.a. sündis Stella ja Heino peres tütar Riina, 22. juulil 1964.a. tütar Piia ja 10. juunil 1973.a. tütar Reet.

Riina lõpetas 1980.a. Rapla Keskkooli. Töötas ühe aasta Rapla Trükikojas ja asus 1981.a. õppima Tallinna Kergetööstuse Tehnikumi. Tehnikumi lõpetas 1983.a. asjaajaja-organisatori erisõnal. Kooli lõpetamise järel suunati tööle Tallinna Kliinilisse Lastehaiglasse. Töötab kaardrite osakonna juhatajana. 4. detsembril 1988.a. sündis Riinal tütar, kellele pani vanaema nime - Marie.

Piia lõpetas 1982.a. Rapla Keskkooli. Samal aastal asus

edasiõppima Tallinna Polütehnilisse Instituudi keemiateaduskonda. TPI lõpetas 1989.a. insenertehnoloogina teiduainete konserveerimise erialal. Pärast instituudi lõpetamist suunati tööle ETKVL-i Põltsamaa Põllumajanduskombinaati insenertehnoloogiks. 1. augustil 1987.a. Piia abiellus koelivennaga ülikoolipäevilt Türilt pärit Peep Piiberiga. 25. aprillil 1988. sündis peres poeg Mart.

Reet Salm õpib Rapla Keskkoolis.

Räägutõmise noorem perepoeg Jaan on sündinud 8. oktoobril 1937.a. Ta jätkab nimele poolest suguvõsa traditsiooni. Jaan oli väikesest saadik teadmishimuline poiss. Lugemise ja kirjutamise sai varakult enne keeliminekut selgeks. Kehtna kooli läks 1945.a. sügisel. Koolis leiti, et Jaanil on õigem jätkata õpinguid teises klassis. Nii ka tehti. 1951.a. lõpetas edukalt Kehtna 7-kl. Kooli. Edasiõppima asus Tallinna Polütehnikumi raadiotehnika erialal. Tehnikumi lõpetas 1955.a. kiitusega. Esimeseks töökohaks sai raadiomaja. Sel ajal alustas tööd Eesti televisioon ja Jaanist sai televisiooni-seadete tehnik. Samal ajal jätkas kaugõppe teel õpinguid Leningradis M. Bontš-Brujevitsi nimelises Sideinstituudis. 1956.a. läks statsionaarselt õppima Tartu Ülikooli II kursusele füüsikaeriala. Ülikooli lõpetas 1960.a. Jaani kõitis teaduslik töö. Seepärast jäi algul tööle üsna tagasihoidliku ja madalalalgaga laborandi ametikohale ülikooli juures. Peagi sai vaneminseneriks. 1964.a. astus aspirantuuri ja 1970.a. kaitses füüsikakandidaadi kraadi. Töökohaks jäi endiselt Tartu Riiklik Ülikool. Ametiks sai füüsikatudengite õpetamine ja selle kõrval teadusliku tööga tegelemine aerosiooni füüsika valdkonnas. 1967.a. sai Jaan Salm teaduslike saavutuste eest vabariikliku preemia laureaadiks. 1987.a. anti talle rinnamärk "NSVL leiutaja". Jaan Salm on viibinud korduvalt teaduslikel komanderingutel ja enesetäiendamisel välismaal. 1980-ndate aastate algusest tegeleb J. Salm põhiliselt teadusliku tööga. Üks tema hobidest on olnud klarneti mäng.

1970.a. Jaan abiellus Valga rajeonist Kuigatsist pärit Siiri Kappelliga (sünd. 26. jaanuaril 1943). Siiri jäi üsna noorelt vaeslapses. Tema kasvatamise ja koelitamise tegeles emapoelne sugulane. Siiri on lõpetanud Otepää keskkooli ja Tartu Ülikooli keemiaosakonna. Töötab praegu Tartus ühes põllumajanduse laboratooriumis juhtiva insenerkeemikuna. Jaan Salmi peres sündis 21. märtsil 1971.a. poeg Sulev ja 14. märtsil 1974 tütar Sigrid. Siiri sünnikodu Kuigatsis on kohanda-

Umber 18 ha talumaast võis lugeda metsaks. Suurema osa metsast ca 10 ha oli karjamaamets. Umber 4 ha metsatükke asus aruheinamaadel ja teist sama palju tagametsas. Vaatlused näitavad, et Kehtna sovhoosi valduses olevast karjamaametsast on neljal hektaril tehtud lageraiet. Aru- ja tagametsa heinamaad asuvad Rapla metsamajandi Lelle metskonna valduses. Ka nendel maadel on nelja hektari ulatuses mets maha võetud. Seega on Räägutõnise talu metsadest kokku kaheksa hektarit lageraieks läinud. Sellelt maasalalt võisid suurmajandid ja riik saada 1600 tihumeetrit puitu. Peale selle on võetud palke ja küttepuid valikuliselt praegu kasvavast metsast. Hindan selle koguseks 50. a. jooksul vähemalt 200 tihumeetrit. Seega puidu kaotused kokku 1800 tihumeetrit. Talude aegu metsa heitati. Seda loeti talurikkuseks. Minu isa ja vanaisa olid eriti head metsahooldajad. Põhiliseks kütteks oli hagu. Selleks kõlbas lepavõsa ja mahalangenud puude oksad. Vanaisa kammis karjamaametsa aasta jooksul mitu korda läbi ja korjas kõik mahalangenud oksad hagudeks. Puid kasutati vähe, peamiselt leivaahju kütmiseks. Needki puud tehti metsakuivadest ja tarbepuu jääkidest. Rahategemiseks kasutati metsa väga vähesel määral. Lageraiealadele on küll istutatud noort metsa. Sealt võib tarbepuid saada alles seitsme-kaheksakümne aasta pärast. Aru- ja tagametsa looduslikud heinamaad on metsamajandi poolt planeeritud metsaks. On istutatud noort metsa, maad on kraavitud ja on välja ehitatud teede võrk. Kuid vaatamata sellele on metsamaad korrast ära. Üksikuid kuivanud ja tuulemurru puid pole keegi korjanud. Nii on kümneid tihumeetreid küttepuitu. (ka tarbepuitu). jäetud mädanema. Ka sanitaarraiet on tehtud halvasti. Vaatamata suurtele raietöödele ja muidu raiskamistele on Räägutõnise talu maadel osa metsa alles. Talu taastamise korral võib ajajooksul metsadki korda saada.

Loomi Räägutõnisel eriti palju ei peetud. Eks seda tingis söödabaasi kehvus, eelkõige karjamaade osas. Talus peeti kaht tööhobust. Peale selle oli kasvamas varss või sälg. Peeti keskmiselt viite lüpsilehma ja ühte või kahte noorlooma. Üle talve peeti 3 kuni 4 lammast. Nuumsigu oli korraga kasvamas 3 kuni 5. Vahel peeti ka emist. Kanu oli 20 kuni 30. Lehmade piimaand eriti kõrge ei olnud. Isa juttude põhjal oletan, et see võis olla kolme tonni ringis lehma kohta aastas. Mäletan, et sigadepidamisel oli sageli ebaõnnestumisi. Eriti ajal oli üks levinenumaid haigusi punataud, mis viis palju kesikuid hauda. Veterinaarabi oli sel ajal raskelt kättesaadav.

Talupidamine Räägutõnisele ei olnud kerge. Talu oli parasjagu nii suur, et suvel pidi olema alaline teenijatüdruk. Lisaks sellele tuli kasutada ka päevatöölisi. Sulast peeti harva. Talu sissetulekust läks märkimisväärne osa võõra tööjõu palkamiseks. Kolmekümnendatel aastatel pidas isa talu raamatupidamist, kus olid kirjas kõik sissetulekud ja väljaminekud. Üldiselt tuldi finantsalal ots otsaga kokku. Oli ka aastaid, millal jäädi teenijatüdrukule või sulasepoisile võlgu.

Talupere söögilaud eesti ajal oli lihtne ja tagasihoidlik. Põhitoit leib, piim, liha, munad, kartul ja juurvili saadi oma majapidamisest. Selle baasil valmistati perele toit. Iga nädalapäeva kohta olid kindlad toidud. Näiteks laupäeva õhtu toiduks oli tangupuder ja hapupiim. Lihaga üldiselt keenerdati. Igapäevases menüüs ei olnud saia. Selle eest oli hea maaleib. Korraga tehti kuus-seitse pätsi. Ühe leivapätsi kaal võis olla kolme kilogrammi ringis. Toiduasinate varu oli kodus alati olemas. Aidas olid vili ja jahud, soolaliha tünnid, hapukapsas ja -kurk ning soolasilgu tünn. Üheks põhitoiduks oli kartul. Pean märkima, et sõja ajal ja pärast sedagi talupereid toiduga ei keenerdanud. Ilmselt sellepärast, et homse päeva suhtes puudus perspektiivi tunne. Peeteitu eesti ajal osteti harva. Kui peremees juhtus poe ligidale, siis osteti heeringat ja vahel mõnda muudki toidukaupa. Enne teist maailmasõda oli Räägutõnisele suur viljapuuaed. Õunapuid oli kolmekümne ringis, sealhulgas pooled olid noored kandeealised puud. Rohkesti kasvas kirsi- ja murelipuid ning marjapõõsaid. Puuvilja jätkus rohkem kui omatarbeks. Millegipärast tehti õuntest ja marjadest vähe keediseid ja mahlu. Ka müüki ei toimunud. 1939/40.a. oli väga külm talv. Viljapuuaed taastada, kuid märkimisväärseid tulemusi pole saavutatud. Ei tea kas tänapäeva istikud on viletsad või ei osata viljapuid kasvama panna. Lumerohketel talvedel "ründavad" viljapuuaedu jänesed ja kitsed. Varem sellist ohtu ei olnud.

Tööpäevad talus, eriti kevadel ja suvel olid pingelised. Tõusti vara ja hilja mindi voodisse. Tööpäev algas kell 5 hommikul, kella 9-10 vahel peeti keskhommikut, siis jälle tööle kuni kella 13-ni. Paar tundi lõunavahega ja siis töötati kella 8-ni. Nii, et tööpäeva pikkus oli vähemalt 12 tundi. Laupäeva õhtul lõpetati töö veidi varem. Pühapäev oli kõigile puhkepäev, ainult loomi tuli talitada.

Põllutööde tegemiseks peeti kahte tööhebust. Hobuste eest hoolitseti hästi, Neile anti kõige paremad heinad ja piisavalt kaera. Suvel, raskel tööperioodil selline hoolitsus hobuste eest oli omal kohal. Talvel, tööd oli vähem, oleks võinud toiduratsiooni vähendada. Paremini oleks tulnud sel ajal lüpsillehmi teita. Minu mäletamist mööda lehmade aasta piimaand $\bar{z}$ üle 3000 liitri ei küündinud.

Talu põhilised töötajad olid noorperemees ja -perenaine koos teenijatüdrukuga. Vanaperenaine tegeles lastehoidmisega ja ka söögi tegemisega. Vanaperemehe ülesandeks oli põhiliselt hagude tegemine ja ahjukütmine. Jõukohaseid töid leidis talu lastelegi. Mõningaid töid, nagu viljemasindamine, tehti talgute korras. Hilisemal ajal võeti naabritega koos kartuleidki. Viljapeksust võttis osa tavaliselt 15 inimest. Rukkimasindamiseks kulus aega umbes pool päeva. Selle eest suvevilja peksule läks ära pikk tööpäev.

Talgupäevadel olid laual head toidud ja kõvad koduõlled. Ei puudunud ka kangem krsan. Ühest pudelist "riigivanemast" ($\frac{3}{4}$ liitrine viinapudel) piisas küllalt talguliste tuju tõstmiseks. Talguliste seltskonna meedustasid naabrid, päevatöölised ja sugulased.

Talu pingelisemad tööperioodid olid mai-, juuli-, augusti- ja septembrikuud. Maikuu hariti põllud ja külvati viljad maha. Juunis oli veidike hingetõmbeaega. Tegeldi vähemtähtsamate töödega, nagu karjamaa aedade parandamisega. Heinategu algas jaanipäeva järel ja kestis viljakoristamise alguseni se. augustikuuni. August oli sõna täies tähenduses lõikuskuu. Samal kuul masindati talivili ja tehti sügiskülv. September kulus sügistööde lõpetamisele (suvevilja maisndamine, kartuli võtmine). Jõuti ka suurem osa kõrrepõlde pahupidi pöörata. Oktoobri alguses lõpetati kõik välipõllutööd. Siis sai talu pere vahamalt hingata. Hommikuti magati kauem. Naispere tegeles loomade talitamise kõrval lõnga ketramise ja kanga kudumisega. Peremehe ülesandeks oli sügisel ja talvel küttevaramine ja heintevedu. metsaheinamaa küünidest. Neid töid polnud vaja teha igapäev. Räägutõnise peremees Juhan oli osav puutöomes. nagu tema esiisad ja noorelt surnud vend Jaan. Kõik majapidamise tööriistad nagu vankrid ja reed ning muu inventari tegi ta oma kätega. Juhani tippsaavutusteks võib lugeda viljatuulamise masina tegemine ajakirjades ilmunud kirjelduste ja jooniste järgi. Märkimisväärne on veel lahtitõmmatav söögilaud, mille taha võib panna istuma kuni 24 inimest. Viljaser-

teer ja söögilaud on praegugi alles. Lausa imestama paneb see, et kõik puust tehtud tööriistad ja mööbliesemed tegi Juhan väga lihtsate või isegi primitiivsete töövahenditega. Oli olemas tislripink, paar raamsaagi, paar käsisaagi, mõned peitlid, puurid, käsihöövliid ja veel mõningad tööriistad. Talve joeksul jõuti kõik oma majapidamises vaja minevad puust esemed valmis meisterdada. Vehel tehti mõni ese müügikski.

Taluelu üheks suuremaks lõõgastusajaks oli aastavahetus - jõululaupäevast kuni kolmekuninga päevani. Selle kahe nädala joeksul praktiliselt tööd ei tehtud kui väljaarvata loomade talitus. Jõuluks tapeti siga. Pühade laual olid maitsvad toidud - seapraad, süldid ja veriverstid, rääkimata heast kodulihast ja -saiast. Pühadeks pruuliti suurem tegu (ca 150 liitrit) keduõlut. Hea õlu tõstis taluperemehe kuulsust. Mäletan, et meie peres tehti hea maitsega paraja kangusega külmalts kääritatud õlu, mida peeti üheks küla paremaks õlleks. Kuni sõjaajani oli "peaõllemeistriks" vanaema, hiljem hakkas sellega tegelema peremees ise. Aasta joeksul tehti talus 5-6 korda õlut. Suuremate pühade ja tähtsamate tööde, nagu viljamasindamine, puhul. "Õllepäevadel" Räägutõnise külalimestest puudust ei olnud. Talviste pühade ajal käidi lähematel sugulastel külas. Näiteks ema kaks venda ja õde elasid 15 km kaugusel Selja külas. Seal käidi hobuse ja reega, kehal oldi vähemalt paar päeva. Pühade õlle najal oldi lõbusad, jõuti ära rääkida kõik aasta joeksul olnud rõõmud ja mured, loomulikult räägiti tulevikuplaanidest. Veel peab mainima, et eesti ajal suudeti kõik koosviibimised läbi viia vähese viinaga. Puskari ajamist ei tuntud üldse.

Sõjajärgne aeg, esimene nõukogude võimu aasta ja saksa okupatsiooni aeg

Kahekümnendad ja kolmekümnendad aastad olid eesti talumeeste rahulikud aastad. Eesti Vabariik soodustas igati talumajapidamiste arengut. Kolmekümnendate aastate lõpupeele talude jõukus kasvas silmnähtavalt. Eesti peekonil ja võil oli välismaal hea kuulsus. Samal ajal hakkas Läänes Hitler Saksamaa valdusi laiendama. 1. septembril 1939 tungis Hitler Poolale kallale. Teine maailmasõda oli alanud. Baltikum vastu hakkas avaldama suur idahaaber Nõukogude Liit. Siis oli rahvale teadmata, et selle taga oli Saksamaa ja Nõukogude Liidu 23. augusti 1939.a. salaseobing Euroopa mõjusfääride jaotamise kohta. Eestilt nõuti lepingut, milles nähti ette sõjaväebaaside ehitamist ja vägede

palgutamist vabariigi territooriumile. Eesti ja Nõukogude Liidu leping puudutas otseselt Kalbu küla saatust. Nõukogude sotsialised eksperdid leidsid, et Kalbu küla avarad põllud sobivad lennuväljaks, see tähendas külale täielikku hävingut. Eesti valitsusel tuli suure idanaabri nõudmistele allavanduda. Ei aidanud siis ükski protest. Läänes mõllas teine maailmasõda. Poliitiline ärevus kasvas Eestis päevpäevalt. 1940.a. juunis esitas Nõukogude Liit Eestile uusi nõudmisi, sealhulgas suure sõjaväe kontingendi sissetoomist. 17. juunil see sündiski. 21. juunil asendati idanaabri emissari sm. Ždanovi juhtimisel vabariigi valitsus nõukogude meelsega. Kuu aja pärast "kuulutati" Eestis välja nõukogude võim ja 6. augustil 1940 liideti Nõukogude Liiduga. Eesti rahva saatuse oli otsustatud.

Samal suvel algasid Kalbu küla põldudel lennuvälja ehitamise eeltööd. Mäletan selgelt, kuidas kasvava viljapõldudel tehti mõõtmistööd. Maamõõtjateks olid palgatud "petssoorad" st. Petseri maakonna elanikud. Et talumeeste viljapõllud rohkem tallatud saaksid olid maamõõtjatel kaasa võetud lapsed, kes jooksid viljapõllud risti-rästi läbi. 1940. a. sügisel algasid pihta päris ehitustööd. Talvel töö vaibus, kevadel jätkati jälle täie heega. Kohale oli toodud üks reodujagu eesti sõjaväelasi, kes paigutati Kehtna rahvamajja, osaliselt ka taluperedesse. Palgatöölisi oli kokkuarvatud igast ilmakaarest.

Ka kohalikke elanikke käis baasitööl. Head päevapalka olevat makstud. Töö käis põhiliselt käsitsi. Maapind kaevati labidatega vallideks, siis veeti pinnast käsikärudega kõrgematest kohtadest madalamatesse lõhkudesse. Kohale oli toodud ka kümnekond linttrakterit. Need olid enamjagu rikkis. Ainult paar tükki "törisesid" mullapinna kinni rullimisel. 1941.a. suveks jõuti suurem osa lennuvälja alla minevatest põldudest ülessonkida. Meie talu põldudest pidi lennuvälja alla minema ca 10 ha. Vallidesse jõuti ajada umbes paar hektarit põldu. Lennuvälja ehitamise seiskas 22. juunil 1941.a. Saksemaa ja Nõukogude Liidu vahel alanud sõda. Sõja aega kirjeldan veidi hiljem, nüüd veel esimesest "nõukogude" aastast. Talurahvast puudutas eelkõige maareform. Kõik 30 ha suurused talud kuuluvad vähendamisele. Räägutõnise 62 ha suurusest talust tuli ära anda rohkem kui pool. Ära tuli anda 10 ha põldu (see läks lennuvälja alla), tagametsa heinamaa (15 ha) ja pool aruheinamaast (7 ha). Talupere pidi ettemääratud saatusega leppima. Loodeti et elatakse alles jäänud maadega ära. Siiski tekkis rahval valitseva korra suhtes hirmutunne. Oli kuulda

kõrgemate riigitegelaste ja sõjaväelaste arreteerimistest. Kohalikud "tööraha võimuhed" käitusid ülbelt. Nn. tööraha diktatuuri nimi oli neile kõik lubatud. 14. juunil 1941 lendas üle Eestimaa ärev teade, algas küüditamine. Mäletan, et meilegi peres tunti hirmu. Stalini režiimi ajal ei võinud keegi kindel olla, millal kellelegi järele tullakse. Õnneks juuni küüditamine Kalbu külat ja Kehtna valda ei puudutanud.

22. juunil 1941 algas sõda. Juba 25. juunil "mobiliseeriti" meie talust kolmeaastane noormära Daisy. Hobune tuli viia Kehtna mõisa. Isal oli sellest hobusest tohutult kahju. Samal päeval hobuste üleandmise kohas arreteeriti omakülamees Mihklihansu taluperemees Elmar Pärtel, kes ei tulnud enam kodukülla tagasi. Räägiti, et ta elevat agiteerinud eesti sõduteid, neid kes olid külas lennuvälja ehitamas, metsa minema. Algas meeste mobilisatsioon Punaarmeele. Algul võeti kutsealused, siis järkjärgult vanemad aastakäigud. Külast mobiliseeriti kuus meest, kelledest kaks tulid elusatena tagasi. Mobilisatsioonioht oli ka minu isal. Ta oli 36-aastane. Õnneks jõudis rindejoon enne Kehtna valda kui tema vanuseid mehi mobiliseerima hakati. Sõjarinne jõudis Kehtna maadele juulilõpus ja püsis siin paigal üle kahe nädala. Küll oli küla teedel sagemist. Liikusid pidevalt sõjavägede üksused. Mäletan, et Posti pood töötas kogu sõjasuue. Mind saadeti poodi midagi ostma. Seal oli suur segadus, sest "külas" oli käinud jalgratastel üks saksa sõjaväe luuregrupp. Muud pahandust polevat nad teinud, kui viinud ära vene raha. Olin veel poeruumis, kui sisse astusid vintpüssidraga relvastatud punaväelased ja kes küsisid pees elijatelt "ktp videl nemtsõ". Neile vastati et ei keegi pole sakslasi näinud. Rindejoone püsimise aegu oli ka ärevaid momente. Levisid igasugused kuulujutud. Näiteks, et täna öösel tulevad hävituspataljoni mehed maju põletama, homme läheb aga venelaste ja sakslaste vahel lahinguks jne. Kord tuli käsk minna peitu. Ega midagi, isa pani hobuse vankri ette, naised-lapsed peale, üks lehm vankri taha ja sõit läks ema sünnitalusse Kullassepale, milline asus Kalbust 15 km kaugusel metsade ja soode rüpes. Meiega liitusid paar naabripere. Sõjapaus olime mitu päeva. Igatahes meile olid need toredad päevad. Omaealisi poisse oli koos hulgem. Hullata sai hommikust õhtuni. Vanemad tundsid kodu pärast muret. Meil jäi vanaema kohale. Loomadki jäid tema hoolede. Põhiline osa varandusest, nagu riided, vili, toidunõud ja muud esemed olid maa sisse peidetud, sest oli põletamiste ja lahingutegevuse oht.

Isa käis vahepeal luurel. Selgus, et kõik on korras. Tuli me koju tagasi. Rinne hakkas augustikuu keskpaiku Tallinna poole nihkuma, Siiski sõjahõng püsis. Igapäev oli kuulda tulistamist, peeti õhulahinguid, oli kuulda õhkimiste müri- nat. Näiteks ühel päeval õhiti pool Lassi silda, mis asub Kehtna mõisa ligidal. Ühel päeval nägime Ohekatku poolt tõusmas suuri suitsusambaid. Hiljem kuulsime, et hävitus- pataljoni mehed olid Ohekatku külas mitu elumaja mahapõleta- nud. Ühel hommikul äratasid meid pommilahvatused. Küla piha- ta heideti 18 lennukipommi. Tärtnu talus sai surma niidumasi- na ette rakendatud hobune. Niidumees oli varjunud sealsamas. kivimüüri varju ja jäi ellu. Naabruses Hindreku talus oleks võinud surma saada 8 inimest, kes magasid rehealuse lakas. Lennukipomm kukkus nendest 10 m kaugusele taku õuele. Augus- ti keskpaiku otsene lahingutegevus vaibus. Venelased olid löödud Repla taha ja Kehtna mõisa tuli saksa sõjaväeosa. Üks väike grupp sakslasi peatus lühikest aega meie talu kõr- val asuvas Keskküla männikus. Mäletan, et saksa sõdurid ala- ilma endid pesid. Kõigil olid olemas jalgrattad, püsside heidmisega olid nad üsna julged, need seisisid kuskil eemal haris. Mängisid suupilli ja vaaritasid toitu. Seevastu puna- väelased olid umbusklikud. Püss pidi neil kindlalt peos ole- ma. Kui nad vett juua küsisid, pidi veeandja ennem jooma, mine tea äkki joodavad mürki sisse.

Sakslaste tulekuga ärkasid uuesti eesti aegsed ametimehed ja kaitseliitlased. Segus, et üsna suur osa noori mehi oli osanud punaarmeele mobiliseerimisest kõrvalhoida. Mets oli neid varjanud. Tegevust algustas Kaitseliidu taoline organi- satsioon omakaitse nime all. Põhiliselt astusid omakaitsele mobilisatsiooni eest varjanud mehed. Minu isa omakaitsele ei kuulunud. Küll sunniti käima valvekordades. Omakaitse hakkas arveid klaarima punaste vaadetega inimestega. Mõned aktiivse- mad "punased" lasti vahepeal maha, üksikud saadeti vangilaag- risse, enamikule uue korra pooldajatele ei tehtud midagi.

Pärast rindejoone kaugenemist jätkus tavapärase talutöö. Alles oli jäänud üks tööhobune ja aastane sälg. Mõistagi tuli naabritega rohkem koostööd teha, sest enamik põllutöö- riistu vajab kahte hobust. Heinategu ja viljakeristus sõja- tegevuse tõttu venis. Need tööd lõpetati alles septembris. Õnneks oli 1941.a. suvi ilus, päikesepaisteline ja pikk. Eel- oleval talvel taluperel toidupuudust ei olnud. Tasapisi saadi üle sõjakahjustustest. Noorel ruunsälul tuli kaheaastaselt

hakata tööhobuseks. Tavaliselt pandi noorhobune tööle kolmeastaselt. Talul oli alles neli lüpsilehma, peale selle sead, lambad ja kanad.

Saksa okupatsiooni ajal toimus nn. talude tagasiandmine. Mõistagi taastati Räägutõnise talu oma endises suuruses. Talu maadele muud kahju ei tehtud, kui väljaarvata paar hektarit lennuvälja alla läinud põllumaa ärarammimist. Seda maad hakati kasutama põllukarjamaana. Okupatsiooni võimud panid talule peale kõvad normikohustused, kuid vaatamata sellele hoolitseti oma toidulausa eest hästi, isegi paremini kui eesti ajal. Linnainimeste elu läks raskeks. Mäletan, et 1942.a. hakkasid linlased maal käima riide- ja muud majapidamise esemeid vahetamas toiduainete vastu. Saksa võimude olukord läks eriti täbaraks 1944.a. alguseks. Vene väed murdsid läbi Leningradi blokaadi ja jõudsid Narva alla. Veebruari alguses kuulutati Eestis välja üldmobilisatsioon aastakäikudele 1923-1904. Mobilisatsiooni alla kuulus ka Johannes Salm. Temalegi saadeti kutse minna sõjaväekomisjoni. Sinna ta ei läinud, vaid tegi peidiku rehetea põranda alla. Olles mõned päevad varjanud, saadeti talle kutse ilmuda vallavalitsusse. Oli kuulda, et antakse pikendusi. Pikendust anti, kuid vallavanema käest tuli ennem peapesu komisjonis ilmumata jätmise eest. Hiljem anti isaale jupikaupa pikendusi kuni saksa okupatsiooni asendus uuesti nõukogude omaga. Oma rolli mängis see, et talu oli suur ja eestõttu olid suured normikohustused. 1944.a. suvel kandus sõjategevus taas eestimaale. Ägedaid lahinguid peeti Sinimägedes, Lõuna-Eestis ja Tartu all. Saksa propaganda tegi kihutustööd, et eesti talupoeg annaks rohkem toiduaineid sõjaväele ja et eesti mehed kähöksid sõtta. See ei andnud erilisi tulemusi, eesti talupoeg ei andnud viimast toiduraasu ära ja paljud eesti mehed leidsid taas varjumispaiga metsades. Septembrikuus varises Saksa rinne Eestimaal kokku. Eestlastest sõjamehi kasutati nüüd ainult taanduvate Saksa väeosade kaitseks. See nõudis eestlastelt palju ohvreid.

1944 22. septembril oli Nõukogude sõjavägi taas Kehtnas. Lahinguid siis ei toimunud. Kehtna mõisas asunud Saksa sõjaväe eesti üksus jooksis laiali, jättes hulgaliselt maha sõjavarustust. Minul ja minuealistel poistel oli nüüd palju tegevust. Käisime Kehtna mõisast toomas seljakotte, püssigranaate, padruneid jne. Ühel päeval, veidi enne kohaliku täitevkomitee taastamist, käisime Kehtna vallamaja "ründamas". Kolme poisiga tõime sealt ära omakaotse poolt maha jäetud neli vintpüssi ja

hulgaliselt padroneid. Saime hulga aega metsas püsse kômutada kuni meid üskord avastati. Kohalik miilits käskis püssid tema kätte tuua ja nii tegimägi. Muu laskemeonaga sai hiljem mitu aastat mängida. Sôjaaegsetel poistel oli ohtlikku mängukraami kõigil olemas. Paar koolivenda andsid selle nimel oma elu. Nõukogude võim kehtestas taludele omad normikohustused, Needki ei olnud kerged. 1945.a. jaanuaris mobiliseeriti isa punaarmeele, kust vabanes sama aasta septembris. Nõukogude võim taastas 1941.a. maareformi seaduse. Talu suuruseks jäi 30 ha. Peale normikohustuste määrati talule muid kohustusi nagu tulu- ja sundkindlustuse maksud, metsatöökohustus, teedeparanduse kohustus, riigilaenu jne. Ent siiski oskas talumees asju nii korraldada, et oma teidulaud ei kannatanud. Liha, piima, vilja, mune ja kartuleid saadi omast käest, Neid jätkus vahetuskaubaks linnainimestele ja annetusteis Venemaa "kotipeistele". Moes oli puskariajamine, mille tegevust alustati saksa ajal. Puskari abil aeti korda mõnedki tähtsad tehingud. Keerulised ajad sundisid neidki mehi puskarit proovima, kes viinast varemalt lugu ei pidanud. Talu tööd tehti põhiliselt oma perega, sest võõra tööjõu kasutamine oli risk. 1948.a. muutusid ajad ärevamaks. Päevakorda tõusis kolhooside tegemine, kuigi nõukogude võim alguses kinnitas, et Eestisse kolhoose ei tule. Isa suhtles sel ajal mitmesuguste ühiskondlike kohustuste tõttu valla juhtkonnaga. Täitevkomitee esimees, aseesimees, parterg ja miilitsavolinik olid meil sagedased külalised siis, kui juhtus olema õlut ja vahel ka "metsakohinat". 1948.a. sügisel hakkas parterg Mändlaale tegema "selgitustööd" kolhoosi teemal. Jutuajamisi oli mitmeid ja nende juhtmõte oli see, et mida varem kolhoos asutata, seda parem. Pidev selgitustöö viiski asja niikaugemale, et isa kirjutas avalduse kolhoosi astumiseks. Kolhoos asutati 1948.a. novembrikuus. Nimeks pandi "Uued Sihid". Esimeheks sai Johannes Salm. Suurem osa küla peredest kohe kolhoosi ei astunud.

25. märtsil 1949 tabas Eestimaad järjekordne küüditamine. Kulakute ja rahvavaenlaste sildi all viidi Siberisse tuhanded Eestimaalased. Kalbu külast viidi ära Värava talu perenaine Linda Kukkoja. Tema mees Otto oli mõni aeg varem "istuma pandud" normikohustuste mitte täitmise eest. Valla teistest küladest oli "külmale maale" viidavaid rohkem. See lõi inimestele hirmu rahvavahele. Küüditamisele järgnevatel päevadel käis meil palju inimesi, kõigil kolhoosi astumise avaldused näpus. 1949.a. ke-

vadkülviks olid kõik Kalbu küla talupered kolhoosi astunud. Esimene kolhoosiaasta möödus üsna edukalt. Töödega jõuti enamvähem õigeaegselt valmis. Esimene kolhoosi aasta töötasulgi põlnud viiga. Ent edaspidine perspektiiv näis kurvem tulema. Isa tundis seda ette. 1950.a. kevadel õnnestus tal esimehe kohalt tagasi astuda. Uueks esimeheks sai Kehtna põllumajanduskaadri ettevalmistuskursustelt tulnud Viljandimaalt pärit Pihelga nimeline mees. Kahjuks ei tulnud see mees kolhoosi juhtimisega toime. 1950/51.a. vahetusel "Uute Sihtide" ja Vastja küla "Kalevi" kolhoosi ühinemisel Pihelgas vabastati esimehe kohalt. 1951.a. "Uute Sihtide" kolhoos ühendati naabruses asuva "Valguse" kolhoosiga. Uue kolhoosi nimeks sai "Partisan". Pärast esimehe kohalt vabanemist töötas isa masinistina, sindlite saagijana ja remonditöölisena. 1952.a. kuni 1956.aastani oli põllundusbrigadir Soosaluste ja Käbikülas. 1956.a. alates töötas ehitusremont- ja põllutöödel. Ema oli kolhoosi- ja sovhoosiajal kogu aeg põllutööline, kuigi tervisepöelest ei elnud see töö talle jõukehane.

Räägutõnise vana elumaja oli kolhoosiaja alguseks muutunud väga viletsaks. Uue elumaja ehitamise plaan oli elemas enne sõda. Oli varutud hulk materjale. Sõda lükkas ehitamise võimalused edasi. Siis emakerda mõjutas seda kolhoosi majanduse kiire allaminek. 1956.a. talvel vabanesin sõjaväest. Hakkasin isa ärgitama mõttega, et uus maja tuleb püsti panna. Ka Hruštšovi "sulaseg" seodustas maainimeste eluolu parandamist. Isa jäi minu ettepanekuga nõusse. Vedasime kevadtalvel kohale vundamendi kivid. Suvel valasime vundamendi. Sügisel palkas isa naaberküla mehe Elmar Katkesilti vahverki tegema. Mees oli mees Siberi vangilaagrist tulnud, kuhu ta oli viidud poliitilistel motiividel. Edasi tegi isa kõik tööd ise. Ainult ahju ja pliita valmistasid vastava ala meistrid. 1958.a. maikuus oli uus maja niikaugel, et võisime sinna sisse kolida. Muidugi viimistlustööd jätkus küllalt. Väljaehitamata jäi esialgu mansardkorrus. 1958.a. sügisel müüs isa vanemaja materjali Kehtna nõukegude-parteikoelile. Koeli üks klassikursus lammutas hoone ühe päevaga ja vedas materjali kohe minema. Oli ilus sügispäev. Ostja tegi kõvad "liigud" ja pidu pandi õuepeal käima. Uus maja on väike, välismõõtmetega 6x9 m. All korrusel on köök, esik, sahvri ja kolm tuba. Teisel korrusel on esik ja kaks tuba. Isa pööras suurt tähelepanu ka teiste heonete korrasheiuale. Aastatel 1958/59 ehitas ümber rehealuse. Peab mainima, et ehitusremonttöödega tuli isa edukalt toime.

tiivset kaasalöömist kodukandi kultuuri- ja ühiskondlikus elus. Ta maeti suurte austusavaldustega Rapla kalmistule. Ema ei suutnud oma elukaaslase kaotusest teibuda, kuigi vennaga püüdsime talle olla jõu ja nõuga teeks. Ligi neli aastakümnet kooselu oli neil hästi klappinud. Nüüd järsku üksijäämine. Ema tervis halvenes järsult. Omamoodi hoogu tervise halvenemisele andis 1970.a. jaanipäeva paiku teimunud tuleõnnetus. Põlesid maha Räägutõnise talu endine karjalaut ja viljaküün. Need olid suurmajandi tingimustes kehandatud vilja- ja heinajahu laoks. Eks kellegi lohaka töömootaka süü tõttu jäi tulesäde heinajahusse, mis gaaside kogudes hiljem süttis. Suur hoonetekompleks eligi momentaalselt tulemeres. Heinajahu ja vili suitsesid hiljem varemete vahel mitu kuud.

1973.a. veebruaris avastati emal kopsuväline vähk. Sama aasta 2. augustil ta suri. Ka ema matustel oli palju rahvast, üle seitsmekümne inimese.

Pärast ema surma otsustasime vennaga jätta isakodu meie ühiseks suvekoduks. Ema pärandas kumbagile pojale poole maja. Võtsin heenete hooldamise enda peale, kuna vend elab kaugemal. Aastate jooksul on enamik hoonete katuseid uuendatud. Aastatel 1974/75 ehitasime endisesse kuurialusesse sauna koos kõrvalruumidega. nii, et endist aida-kuurihoonet võib nimetada puhke-olmehooneks. Endine viljaait oli vahepeal minu tütre Riina poolt sisustatud kodumuseumiks. Endisest tallist on ümberehitatud garaaž-töötuba ja endisest rehealusest on saanud puude ning majapidamisinventari panipaik. Lõplikult on väljehitatud elumaja mansardkorrus.

Isa-ema endine "nullimaa" jäi pärast nende surma praktiliselt samassuuruses meie kasutada, kuigi ametlik maaperaldus tehti mulle algul 0,19 ha, hiljem 0,24 ha. Seal oleme kasvatanud kartuleid, natuke ka vilja ja heina.

Ei saa jätta märkimata Räägutõnise talu ilusat looduslikku ümbrust. Talu läheduses kasvab palju vanu puid, mida on kunagine peremehed istutanud. Edela poolt piirab talu männitukk, millest kujuneb tulevikus parkmets. Mäletan männituka ajaloost niipalju, et veel kolmekümnendatel aastatel kasvas seal 15-20 kõhara võraga mäнди. Puude vahel kasvas punane metsrikhein, mida vahetevahel niideti. Palju kasvas seal maasikaid. See oli minu mängumaa. Seda ala kutsuti söödipealseks. Sõja-aastatel hakkas seal vahema männimets. Nüüd on seal sirgunud kõrged puud. Palju kasvab seal metsikut võsa. Osaliselt on

männik heakorrastatud. Talu loodepoolses küljes asub Räägu-Uuetoa talu ehk rahvakeeles Keskküla. Keskküla talul on meie talu piiride vastas väike metsatukk, kus kasvavad männid, kuused, kased ja pappelid. Põhjapoolses küljes asub Männiku talu. Talu kirde- ja idasuunas on koplakaasik. Kevadõhtutel teevad seal kontserti ööbikud. Kagu- ja lõunapoolt avaneb vaade põldudele ja mäerinnakule. Eriti ilus on Räägutõnise talu ümbrus kevadsuvel õiteajal. Ka varasügisel on ilus, millal puudel helgivad kuldkollased lehed. Hingerahu pakub lumine talvemaastik. Suvekodu tingimustes pulbitseb seal elu kevadel, suvel ja varasügisel. Seal on hea pidada koosviibimisi. On peetud talu praeguse perenaise Stella siberikaaslaste kokkutulekuid, lastel on külas käinud koolikaaslased.

Ebameeldiv lugu juhtus 1986.a.. Sovhoosi juhtkond eraldas põlenud viljaküüni müürid koos sinna juurde kuuluva maaalaga võõrale inimesele. Endise karjalauda müürid sain siiski endale kaubelda. "Uusasuka" sinna ilmumist ei olnud sel ajal võimalik takistada. Talude tegemise aeg ei olnud veel päevakorral.

Meeldivat vaatepiti pakub põlenud kuivati korstna otsas igal suvel (alates 80-ndate aastate algusest) pesitsenud toonokurgede pere. Igal suvel (väljaarvatud üks suvi) on neil olnud 1-4 poega. Eriti tore on augustikuu, millal kurepojad teevad "õppelendu". Endise hobusetalli (praegu garaaž-töötuba) nurga juures kasvas umbes sajaaastavanune häme kask. Termituuled räsivad temalt aasta-aastalt maha oksaharusid kuni lõpuks 1988.a. sügisel murdus ka peatüvi.

1990.a. sügisel ostsin venna majaosa endale, mille eest maksin 10 tuhat rubla pluss ligi üks tuhat rubla vormistamise kulusid. 1990.a. novembris hakkasin taotlema talumaade tagasi saamist. Talvejooksul asjaajamine jätkus. 1991.a. märtsikuus otsustas Kehtna valla volikogu takumaad mulle tagastada.

Leen käesoleva talukroonika lõppenuks seisuga 1. aprill 1991.

Kuidas areneb elu Räägutõnisel edaspidi, sellest kuuleme järjekroonikas. Järjekroonikasse lülitame veel tähtsamad sündmused millised on välja jäänud praegusest kroonikast.